

MODERNIZATSIYA KONSEPSIYASI, UNING INQIROZI VA IJTIMOIIY O'ZGARISHLARNING POSTMODERN MODELLARI

Mutalibov F.

Toshkent shahar Shayhontohur tumani

hokimligi xodimi

www.doi.org/10.5281/zenodo.10468114

Dastlab, “1940-yillarning oxiri - 1950-yillarda modernizatsiya atamasi faqat G‘arb mamlakatlarida ishlab chiqilgan sanoat, agrar va kommunikatsiya texnologiyalarining uchinchi dunyo mamlakatlarida joriy etilishi bilan birga bo‘lgan sanoatlashtirish, urbanizatsiya, sekulyarizatsiya va boshqalar jarayonlarini ifodalash uchun qo‘llanilgan. 1960-yillarga kelib modernizatsiya konsepsiyasi G‘arb mamlakatlarida uchinchi dunyo mamlakatlaridagi texnologiyalarning ijtimoiy oqibatlariga o‘xshash bir qator o‘zgarishlarni tavsiflash va tushuntirish uchun qo‘llanila boshlandi”¹. Ushbu nazariy burilish birinchi bo‘lib XX asrning birinchi yarmida Xitoyda ijtimoiy tuzilmaning o‘zgarishi bilan bog‘liq ravishda ishlab chiqilgan modernizatsiyani “jamiyatda universallik va funktsional o‘ziga xoslikni yoyish” jarayoni sifatidagi ta‘rifi Marion Levining asarlarida uchratish mumkin². Levining “Modernizatsiya va jamiyatlar tuzilishi” (1966) va “Modernizatsiya: kech kelganlar va omon qolganlar” (1972) asarlari ayni mavzuga oid tadqiqotlar orasida nazariy jihatdan to‘liqligi bilan ajralib turadi.

M.Levi modernizatsiyani jamiyat hayotining turli sohalaridagi jarayonlarning mustahkam bog‘liqligi g‘oyasiga asoslanib belgilaydi. Ushbu tushunchasiz Levining asosiy ta‘rifi texnologik determinizmning vulgar sxemasiga o‘xshaydi: “Jamiyat uning a‘zolari jonli bo‘lmagan energiya manbalaridan qay darajada foydalanishiga va yoki ta‘sirni oshirish uchun asboblardan foydalanishiga qarab, ularning sa‘y-harakatlari ko‘proq yoki kamroq modernizatsiya qilingan deb qaraladi”³. Biroq, dastlabki ta‘rifdan so‘ng, modernizatsiya konsepsiyasining mazmuni bir qator “tarkibiy xususiyatlar” ni o‘z ichiga olgan tipologiya orqali ochiladi, bunda texnologiya boshqalar bilan bir xil tartibning xarakteristikasi sifatida ishlaydi. (Qarang: 2-jadval)

2-jadval:

Modernizatsiyalashgan jamiyat:	Modernizatsiyalashmagan jamiyat:
Texnik rivojlangan	Texnik rivojlanmagan
Markazlashtirilgan	Markazlashmagan
Avtoritar emas	Avtoritar
Katta o‘lcham	Kichik o‘lcham

Levi markazlashtirish va deavtoritarlikning uyg‘unligini modernizatsiyalashgan jamiyatlarga xos bo‘lgan “markazlashtirish va markazsizlashtirishning uyg‘unligi” sifatida izohlaydi. Markazlashtirish harbiy-siyosiy vositalar bilan emas, balki, avvalo, universalistik axloqning tarqalishi va shu bilan birgalikda “umumiy ayirboshlash vositalari” ning umumiyliigi, ya‘ni Parsonsdan o‘zlashtirilgan terminologiyada til, kuch, qiymat majburiyatlari, pul va bozor mexanizmlari orqali tavsiflanadi. Markazsizlashtirish ijtimoiy tizim elementlarining ixtisoslashuvi va o‘zini o‘zi ta‘minlashi bilan ta‘minlanadi.

¹ Levy M. The family revolution in modem China. - Cambridge (Mss.): Harvard university press, - 1949.

² O‘sha asar. – B. 352.

³ Levy M . Modernization and the süiicture of societies. Vol. 1, 2. Princeton (NJ): Princeton university press, 1966. – P. 11.

Xususiyatlarni sanab o'tish orqali modernizatsiya qilingan jamiyatning ta'rifi modernizatsiyaning texnologiya sifatidagi asosiy ta'rifiga zid kelmaydi. "Barcha strukturaviy xususiyatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq deb taxmin qilinganligi sababli, o'zgarishlar sinxron bo'lib, texnologiya boshqalarga qaraganda osonroq ishlaydigan tendensiya sifatida ko'riladi va eng muhimi, "modernizatsiya" tushunchasining"⁴ ma'nosini o'zida boshqalarga qaraganda aniqroq ifodalaydi. Levi tendensiyalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlariga diqqat qaratmaydi, uningcha, ular birgalikda "modernizatsiya" deb ataladi. Shuning uchun taqdim etilgan modernizatsiya modelini deterministik emas, balki metaforik deb tasniflash to'g'riroq bo'ladi. Levining modernizatsiya konsepsiyasi o'zining etimologik ildizlarini to'liq saqlab qoladi: ijtimoiy tashkilotning o'zgarishi tashkilotning texnik qurilmasi yoki tuzilmasini zamon talablariga muvofiq takomillashtirish bilan o'xshashlik bilan ko'rib chiqiladi. Modernizatsiya metaforasi Levi nazariyasida o'zgarishlar paradigmasi sifatida namoyon bo'ladi. O'zining tashqi ko'rinishida har xil bo'lgan tendensiyalar - ishlab chiqarish texnologiyalarining o'zgarishi, hokimiyatni tashkil etish, axloqiy tamoyillar, aloqa vositalari va boshqalar ichki ma'noda birlashadi. "Ular jamiyatni o'zgartirishning yagona modelini amalga oshiradilar. Shunday qilib, Levining modernizatsiya modeli texnologik determinizm modeli emas, balki texnosentrik paradigmatizm modeli"⁵ hisoblanadi.

Modernizatsiyalashgan va modernizatsiyalashmagan jamiyatlarning dixotom tipologiyasi uning tarkibiy tuzilmaviy xususiyatlari ijtimoiy tashkilotning har qanday jihatini yoki elementini tavsiflashini ko'rsatadi. Shu bilan birga, empirik referentlar sifatida barcha tarkibiy xususiyatlar to'plami faqat ikkita jarayonga ega ekanligi aniq - sanoatlashtirish (texniklashtirilgan, ixtisoslashgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar nuqtai nazaridan markazlashtirilmagan va umumiy bozor nuqtai nazaridan markazlashtirilgan jamiyatga o'tish). pul almashinuvi) va demokratlashtirish (avtoritar bo'lmagan, siyosiy sub'ektlar nuqtai nazaridan markazlashtirilmagan va umumiy axloqiy tamoyillar va hokimiyatni taqsimlash / amalga oshirish tamoyillari nuqtai nazaridan markazlashtirilgan) o'tish).

M. Levi tomonidan modernizatsiya nazariyasining mantiqiy tuzilishi, shu tariqa, uning XVIII asr oxiri - XIX asr boshlaridagi kontingent siljishining empirik tarzda belgilangan tendensiyalariga bog'liqligini ochib beradi. "Ijtimoiy o'zgarish qarama-qarshi o'tish sifatida taqdim etiladi - ijtimoiy tashkilotning bir turidan ikkinchisiga o'tish, jamiyatning zamonaviy tipi shakllanishining mohiyatini bildiruvchi «modernizatsiya» tushunchasining referentlari, eng avvalo, sanoatlashtirish va demokratlashtirish"⁶ hisoblanadi. Nazariyaning mantiqiy tuzilishining kontingent siljishga bunday bog'liqligini Levining modernizatsiyaning tarixiy chegaralarini belgilashi ham ko'rsatadi, "Har qanday narsaning kelib chiqishi noaniq uzoq tarixga borib taqaladi, ammo modernizatsiya qilingan jamiyatlarga xos bo'lgan elementlarning o'ziga xos kombinatsiyasi XIX asr boshlaridan oldin aniq ko'rinmaydi"⁷. Bu yerda modernizatsiyani chuqur o'tmishdan kelib chiqqan progressiv jarayon sifatida nazariy

⁴ <http://www.referatya.ru/catalog/download/2903> (Murojaat qilingan vaqt - 08.04.2022)

⁵ <http://www.referatya.ru/catalog/download/2903> (Murojaat qilingan vaqt - 08.04.2022)

⁶ Мурзин Н.Н. Общие типы рациональности и конкретные философские культуры: от Гегеля до Макса Вебера // VOX. Философский журнал. 2017. – С. 23.

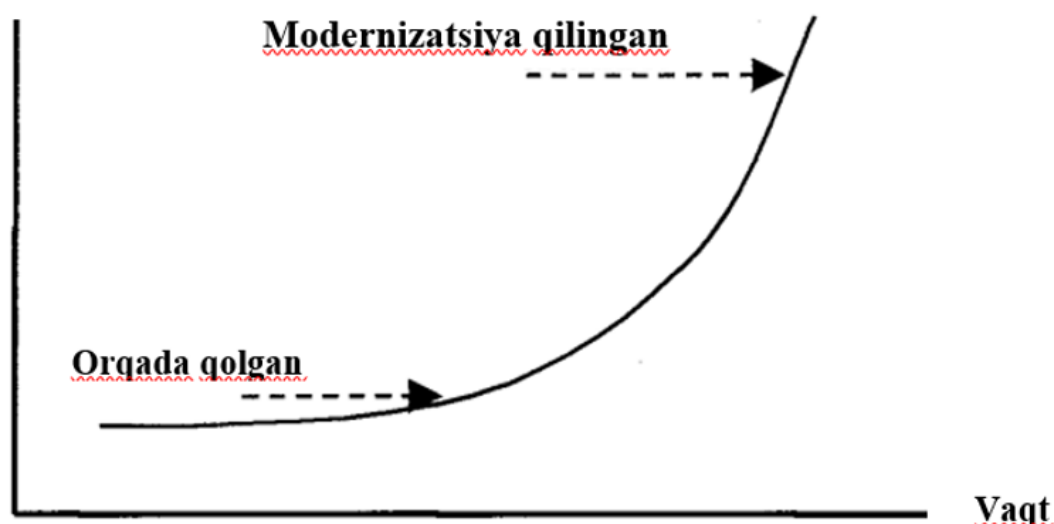
⁷ Levy M. Modernization and the structure of societies. Vol. 1, 2. Princeton (NJ): Princeton university press, 1966. – P. 35.

jihatdan qurishga urinishlarga nisbatan Levining skeptitsizmi yaqqol ko'rinadi. Modernizatsiya yangi hodisa sifatida taqdim etiladi va insoniyat tarixida o'xshashi yo'q⁸.

Levi nazariyasi XVIII-XIX asrlar boshidagi kontingent siljishni modellashtiradi va nazariy modelning o'tgan voqealarning o'ziga xosligi bilan shartlilik modelni siljishdan tashqari, tarixiy va geografik jarayonlarni tahlil qilishda qo'llashda muammolarni keltirib chiqardi. Levy modernizatsiyaning ikki turini ajratib ko'rsatadi - birlamchi (Angliya, Frantsiya, AQShda) va kechiktirilgan (Yevropaning qolgan qismida, Rossiyada va keyin uchinchi dunyo mamlakatlarida). Birlamchi modernizatsiya qilish mumkin bo'lgan transformatsiyalar mavjud bo'lmaganda sekinlik bilan davom etdi⁹. Kechiktirilgan modernizatsiya ko'proq modernizatsiya qilingan mamlakatlar namunalariga yo'naltirilgan texnokratik elita tomonidan boshlangan va rag'batlantirilgan. Dastlab barcha o'zgarishlar chambarchas bog'liq deb taxmin qilinganligi sababli, modernizatsiya qat'iy belgilangan traektoriyaga aylanadi (1-rasm):

1-rasm. M. Levi nazariyasida modernizatsiya traektoriyasi¹⁰

Modernizatsiya

Belgilangan "traektoriya" aniq ijtimoiy-tarixiy sharoitlarda sodir bo'lgan va ba'zi texnokratik elitaning maqsadli sa'y-harakatlari natijasi bo'lmagan kontingent siljishning xarakterli shaklini aniq takrorlaydi. Agar taqdim etilgan "traektoriya" umumbashariy qonun xarakteriga ega bo'lmasa va Levi modernizatsiyaning tarixiy o'ziga xosligini ta'kidlasa, "kechki" mamlakatlarda ijtimoiy tashkilotning elementlari nusxalangan "kashshoflar" ga xos bo'lgan jarayonlar shaklini takrorlash mumkin. Bunday holda modernizatsiya haqida emas, balki "g'arblashuv" haqida gapirish to'g'riroq bo'lardi.

"Modernizatsiya konsepsiyasi o'ziga xos madaniy an'ana sifatida 1970 - 1980 yillarda ishlab chiqilgan. Modernizatsiyaning madaniyatga asoslangan modeli S. Eyzenshtadt tomonidan ishlab chiqilgan va uning "An'ana, o'zgarish va modernizatsiya" (1973) va "Zamonaviylik namunalar" (1987) nomli fundamental asarlarida nazariy asoslangan. Eyzenshtadt fikricha, modernizatsiya umumiy yoki o'xshash muammolarni keltirib chiqaradigan umumiy yadroga

⁸ Levy M. Modernization: latecomers and survivors. - New York: Basic books, 2012. - P. 4-5.

⁹ O'sha asar. - P. 6.

¹⁰ Levy M. Modernization: latecomers and survivors. - New York: Basic books, 2012. - P. 13.

ega bo'lgan jarayon yoki jarayonlar qatori sifatida qaralishi lozim"¹¹. Mazkur g'oyalar o'zida ijtimoiy mobilizatsiya va strukturaviy tabaqalanish, sanoatlashtirish, demokratlashtirish, ilmiy-texnikaviy inqilob, sekulyarizatsiya, urbanizatsiya va boshqalarning empirik tarzda qat'iy belgilangan tendensiyalarida namoyon bo'ladigan ikki jarayon yoki jihat hisoblanadi¹².

"1960-1980 yillarga kelib modernizatsiya nazariyalari bilan bog'liq asosiy tendensiyalarning tabiati o'zgardi. Iqtisodiy o'sish sur'atlari 1950-1960 yillarda 4-5% dan pasaygan bo'lsa, 1970-yillarda bu ko'rsatgich yana 1-2% gacha qisqargan. Iqtisodiyotning ikkilamchi sektorida, ya'ni ishlab chiqarish sanoatida band bo'lganlarning ulushi dastlab barqarorlashib, 1960-1980 yillar davomida kamayib borgan. Ish bilan bandlikning o'sishi va iste'mol sohasidagi yalpi ichki mahsulotga qo'shgan hissasi moddiy ishlab chiqarish sohasidagi o'sishdan ustun bo'lgan. Iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyati 1950-1960 yillar davom etgan rivojlangan mamlakatlarda iste'molchilar va korporatsiyalar uchun bozor xatti-harakatlari strategiyasi asosida paydo bo'lgan iste'molchilikdir"¹³. Korporatsiyalar o'z sa'y-harakatlarini mahsulot yaratishdan tortib, iste'molchini "yaratish"ga, ya'ni marketing tadqiqotlari, taklifni doimiy yangilab turish, reklama, xaridorlarni rag'batlantirish orqali bozorni rivojlantirishga yo'naltirdi. Iste'molchilar o'z sa'y-harakatlarini mahsulotga ega bo'lishdan ko'proq yangi va nufuzli tovarlar va xizmatlarni sotib olish orqali erishiladigan va qo'llab-quvvatlanadigan iste'mol darajasiga ega bo'lishga yo'naltirdilar.

Lytardning fikricha, "postmodernizmning boshlang'ich nuqtasi, zamonaviy davrning «buyuk an'analari» ga ishonchsizlik ilmiy-texnika taraqqiyoti, tabiiy kuchlarni bo'ysundirish va ijtimoiy kuchlarni nazorat qilish so'zsiz ne'mat ekanligiga, ularning barchasi insonni qashshoqlik"¹⁴, zulm va xurofotdan xalos etishiga shubhani bildiradi, «yangi» devalvatsiyalar, «eski» ni qadrsiz qiladi degan shubha. Postmodernizm «obyektiv» va «sub'ektiv», «ratsional» va «irratsional», «ilmiy» va «noilmiy» va «arxaik» va «zamonaviy» huquqlarning tenglashtirilishini anglatadi. Shunday qilib, metanarrativlarni inkor etish zamonaviylikning asosiy qadriyatlarini inkor etishdir. Lyotard «qiymat» atamasidan qochadi va uni «metanarrativ» atamasi bilan almashtiradi, chunki u qiymat tushunchasini o'ziga xos metanarrativ, ideologema deb biladi.

Lytardning fikricha, modernizmdan postmodernlikka o'tish davrida ijtimoiy agregatlar parchalanadi, ular alohida «atomlar» massasiga parchalanadi. Ijtimoiy «atomizatsiya» - bu ko'plab «til o'yinlarining moslashuvchan tarmoqlari» ning shakllanishi¹⁵. Jamiyatning «kommunikativ komponenti» ning o'sishi sharoitida ijtimoiy mavqe - bu mehnat taqsimoti bilan shaxsga berilgan maqom emas, balki xabarlar oqimining nuqtasi.

«Ijtimoiy hayotning operativ simulyatsiyasi» o'zgarish paradigmasi bo'lib, Badrilyar iste'molchilik va siyosiy inqiroz kabi tashqi ko'rinishdagi geterogen jinslarni izchil nazariy modelga birlashtiradi. Uotergeyt mojarosi siyosatning real mazmunini yo'qotish va ko'pchilikning siyosiy befarqligi kuchayishi sharoitida siyosiy kurash voqeligini taqlid qilish modeli sifatida taqdim etiladi¹⁶. Janjal manfaatdor auditoriya yoki elektorat ko'rinishidagi

¹¹ Eisenstadt S. Tradition, change, and modernity. - New York: John Wiley & Sons, 2013 – P. 210.

¹² Eisenstadt S. Tradition, change, and modernity. - New York: John Wiley & Sons, 2013 – P. 27, 210, 358.

¹³ O'sha yerda.

¹⁴ Lyotard J.F. The postmodern condition. - Manchester: Manchester university press, 2014. – P. 24.

¹⁵ Lyotard J.F. The postmodern condition. - Manchester: Manchester university press, 2014. – P. 17.

¹⁶ Baudrillard J. Simulacra and simulation. - The University of Michigan Press, 2016. – P. 14.

ommani «qo'zg'atuvchi» zarba vositasidir. Badriylar xuddi shunday zarba «o'lik» siyosiy institutlarning «qayta tiklanishi» rolini terrorizm bilan bog'laydi¹⁷.

Badriylarning so'zlariga ko'ra, iqtisodiy, siyosiy, madaniy simulakralarning qasddan, gipertrofiyalangan ijtimoiyligi, haqiqiy voqelikning yo'qligi uchun giperreallik orqali kompensatsiyadir. Omma - bu jamiyatning ekstatik yakuni bo'lib, uning oltin davri modernizm bo'lib, Badriylar tomonidan «kapital va inqilob davri» allaqachon o'tmishda bo'lgan. Omma tobora zichroq bo'lib, unda hamma ijtimoiy narsa doimiy simulyatsiya jarayonida yutib yuboriladi.

References:

1. Levy M. The family revolution in modern China. - Cambridge (Mass.): Harvard university press, - 1949.
2. Levy M. Modernization and the structure of societies. Vol. 1, 2. Princeton (NJ): Princeton university press, 1966. – P. 11.
3. Levy M. Modernization and the structure of societies. Vol. 1, 2. Princeton (NJ): Princeton university press, 1966. – P. 35.
4. Levy M. Modernization: latecomers and survivors. - New York: Basic books, 2012. – P. 4-5.
5. Мурзин Н.Н. Общие типы рациональности и конкретные философские культуры: от Гегеля до Макса Вебера // VOX. Философский журнал. 2017. – С. 23.
6. Eisenstadt S. Tradition, change, and modernity. - New York: John Wiley & Sons, 2013 – P. 27, 210, 358.
7. Lyotard J.F. The postmodern condition. - Manchester: Manchester university press, 2014. – P. 24.
8. Baudrillard J. Simulacra and simulation. - The University of Michigan Press, 2016. – P. 14.

¹⁷ O'sha asar. – B. 16.